

تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی بر رفتار کودکان

دکتر راضیه علی‌اکبری*

مقدمه

امروزه، استفاده از خشونت و اعمال خشونت‌آمیز در برنامه‌های تلویزیونی، به سرعت در حال گسترش است و به تجارتی پُرسود برای تولیدکنندگان فیلم‌ها در آمده است. نمایش بی‌حدّ و حصر خشونت در وسایل ارتباط جمعی، به‌ویژه تلویزیون باعث شده است که خشونت از سطح بزرگسالی به دوره نوجوانی انتقال یابد و نوجوانان و کودکان بدون داشتن مهارت‌های لازم شناختی، ذهنی و اجتماعی، نتوانند تفاوتی را بین واقعیت و خیال قائل شوند و مورد تهاجم انواع و اقسام رفتارهای خشونت‌آمیز قرار گیرند.^۱ از این رو، موضوع خشونت تلویزیونی و تأثیر آن بر رفتار مخاطبان، یکی از بحث‌انگیزترین موضوع‌های اجتماعی پس از اختراع این رسانه است. از آن زمان تاکنون، هزاران پژوهش درباره تأثیر و رابطه

* مدرس حوزه و دانشگاه.

۱. فیلیپ نیومن، اثرات تلویزیون بر رشد کودک، ص ۱۰۸.

این رسانه بر مخاطبان انجام گرفته و نتایج گوناگونی از آنها به دست آمده است. در این راستا، پژوهش حاضر تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی بر رفتار کودکان را بررسی می‌نماید.

طبق تحقیقات انجام‌شده می‌توان گفت ۸/۵ درصد از صحنه‌های فیلم‌ها و مجموعه‌های تلویزیونی به نمایش درآمده در تلویزیون ایران، محتوای خشونت‌آمیز دارند. همچنین، کودکان بیش از ۴ ساعت در روز از برنامه‌های تلویزیون استفاده می‌کنند، ۶۰ درصد آنان در ساعت ۹ تا ۱۰ شب که غالباً زمان پخش فیلم‌ها و مجموعه‌هاست، به تماشای تلویزیون می‌پردازند و ۲۱ درصد به موضوع‌های مهیج و ترسناک و ۲۰ درصد به گونه‌های پلیسی و جنایی علاقه دارند.^۱ برخی از کارتون‌های خشنی که امروزه محبوب کودکان است، عبارت‌اند از: اسکوبی دو، لاک‌پشت‌های نینجا، باب اسفنجی، مرد عنکبوتی، پاندای کونگ فو کار و عصر یخبندان.

برای درک بهتر تأثیر فیلم‌های خشن بر کودکان، به این داستان کوتاه توجه کنید: «اشکان به تلویزیون خیره مانده بود. در تصویر صفحه جادویی، آدم‌فضایی سیاه رنگی با پنجه‌های آهنی‌اش به انسان‌ها شلیک می‌کرد! زن از جا برخاست، به طرف آشپزخانه رفت و غرولندکنان گفت: خاموش کن اون تلویزیون رو بهرام، مگه نمی‌بینی که رنگ صورت بچم پریده؟ مرد روی مبل قهوه‌ای جابه‌جا شد و جواب داد: ولی جای حساسِ فیلمه... تو هم همش دنبال فیلمای رماتیکی... پسرم شش سالشه! برای خودش مردی شده و از این فیلما نمی‌ترسه... آن وقت رو به اشکان ادامه داد: مگه نه بابایی؟ اما اشکان چیزی نمی‌گفت و با مرگ

۱. اسماعیل بیابانگرد، «تحلیل محتوای خشونت در فیلم‌های سینمایی و مجموعه‌ها»، فصلنامه

انسان‌های میان فیلم، رنگ چهره‌اش لحظه‌به‌لحظه سفیدتر می‌شد.»
این، صحنه‌ای است که هر روز کودکان ما شاهد آن هستند؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت یکی از تغییراتی که در حال تبدیل به یکی از مشخص‌ترین ویژگی‌های جوامع قرن حاضر است، مسئله خشونت است.^۱

تعریف خشونت

در مطالعات متعدد، تعاریف مختلفی از خشونت شده است؛ برای نمونه، گفته شده خشونت یعنی: «استفاده از زور»، «سوء استفاده از قدرت»، «هر حمله غیرقانونی به آزادی‌هایی که جامعه رسماً یا ضمناً برای افراد خود قائل گردیده»،^۲ «هرگونه تهاجم فیزیکی بر هستی انسان که با انگیزه وارد آوردن آسیب، رنج و یا لطمه زدن همراه باشد» و یا «کاربرد نیروی فیزیکی و یا تهدید ناشی از کاربرد نیروی فیزیکی که می‌تواند لطمات جسمی و معنوی بر شخص یا اشخاص بگذارد»؛^۳ به عبارت دیگر، کار خشونت‌آمیز، عملی است که با رفتار تهاجمی، به‌ویژه از نظر «جسمانی» یا حداقل «بیانی» همراه گردد.^۴

خشونت در برنامه‌های تلویزیونی، باید به گونه‌ای باشد که در قالب واژه‌هایی نمادین از درام (شور و هیجان)، واقعی یا باورکردنی به نظر برسد. خشونت طنزآمیز و حتی خشونت فکاهی، ممکن است حقیقی و پذیرفتنی باشد؛ حتی اگر تأثیر مضحک و خنده‌آور داشته باشد. خشونت به طور کلی، دو بُعد دارد:

۱. علی‌قائمی، تربیت و بازسازی کودکان، ص ۱۲۷.
۲. غلامحسین الهام، «خشونت‌های قانونی و نظام‌های سیاسی»، کتاب نقد، ش ۱۴ و ۱۵، ص ۳۲.
۳. اصغر افتخاری، «ظرفیت طبیعی امنیت؛ مورد مطالعاتی: قومیت و خشونت در ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی، ش ۵ و ۶، ص ۳۹.
۴. ژان کازنو، جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی، ص ۵۸.

نخست، عمل خشونت‌آمیز فیزیکی (یعنی آسیب رساندن جسمی) و دوم، خشونت نمادی. ابراز خشونت به طور معمول، کلامی است و آسیب روحی یا عاطفی به قربانی وارد می‌کند.^۱

تأثیر برنامه‌های تلویزیون بر کودکان

نگرانی از پخش صحنه‌های خشونت‌آمیز در برنامه‌های تلویزیونی، با چگونگی رفتار اجتماعی کودک مرتبط است. بیش از ۲۰ سال تحقیقات آزمایشگاهی، آزمایش‌های میدانی و تجزیه و تحلیل رفتارهایی که به صورت طبیعی بروز می‌کنند، به این نتیجه منجر شده که صحنه‌های خشونت‌آمیز تلویزیون، بر رفتارها و باورهای کودکان و خردسالان پیامد منفی و قطعی دارد.^۲

ذکر این نکته لازم است که «کودک» به بچه‌های دارای سنین بین ۲/۵-۱۲ ساله گفته می‌شود. بنابراین، با توجه به این شرایط سنی، کودک در برابر تلویزیون، هم فعال است و هم منفعل.^۳ او در دریایی از فیلم‌ها، بازی‌ها، داستان‌ها و مسابقه‌های تلویزیونی غرق شده است و به تصاویر خشونت‌آمیز به دقت نگاه می‌کند و ضمن لذت بردن از قدرت شخصیت‌های داستانی یا قهرمانان مسابقه، همه آموخته‌های خود را در مدرسه، با هم‌کلاسی‌ها یا در کوچه و محله با همسالان خود تمرین می‌کند.^۴

۱. رضا فاضل، «رابطه رفتار والدین و پایگاه اجتماعی - اقتصادی با تماشای خشونت تلویزیونی و تأیید و توسل به آن در کودکان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۳۹.
۲. فیلیپ نیومن، اثرات تلویزیون بر رشد کودک، ص ۱۳۳.
۳. بری گوننز و بیل مک آلر، کودک و تلویزیون، ص ۵۹ و ۶۰.
۴. بهنام رضاقلی‌زاده، «نگاهی به اثرگذاری رسانه‌ها بر ترویج خشونت در میان کودکان»، فصلنامه علمی - تخصصی کودک، نوجوان و رسانه، ش ۳، ص ۵۷.

عرصه‌های تأثیرپذیری کودکان

مهم‌ترین رفتارهای اجتماعی کودکان که تحت تأثیر برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی است، عبارت‌اند از:

۱. حساسیت‌زدایی

خشونت‌های مکرر در برنامه‌های تلویزیونی، ممکن است حساسیت کودک را به خشونت از بین ببرد و رفتارهای پرخاشگرانه را طبیعی و قابل قبول جلوه دهد.^۱ بنابراین، مشاهده خشونت در تلویزیون، باعث از بین رفتن حسّ بازداری کودک نسبت به اعمال پرخاشگرانه می‌شود و ممکن است کودک در تعامل با دیگران، به راحتی به خشونت متوسل شود. کودکانی که شاهد برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی هستند، با دوستان خود درباره این برنامه‌ها در مدرسه گفت‌وگو می‌نمایند و به تدریج خشونت را به عنوان راهی برای حلّ مشکلات می‌پذیرند؛ برای مثال، به هم‌کلاسی‌های خود صدمه می‌زنند، بحث و جدل می‌کنند، از قواعد کلاس پیروی نکرده، برای آنچه می‌خواهند، بردباری کمتری از خود نشان می‌دهند.^۲

۲. اعتمادزدایی

نمایش خشونت در تلویزیون، در ایجاد ترس و بی‌اعتمادی در کودکان نقش مهمی ایفا می‌کند. همچنین، کودکان بعد از تماشای این برنامه‌ها، نگران‌اند که قربانی یک جنایت خشونت‌آمیز شوند. تحقیقات متعددی که در آمریکا و انگلستان در مورد تأثیر تلویزیون روی بچه‌ها به عمل آمده، حاکی از این مسئله

۱. مجید صفاری‌نیا، روان‌شناسی اجتماعی در تعلیم و تربیت، ص ۱۲۶.

۲. مریم حسینی انجدانی، «بررسی تأثیر تماشای کارتون‌های خشونت‌آمیز بر میزان پرخاشگری نوجوانان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۸۶.

است که تلویزیون، اضطراب‌های کودکان در مورد آینده‌شان و به طور کل، احساس عدم امنیتشان را افزایش می‌دهد و خیلی زود پیچیدگی شرایط اجتماعی را بر آنها آشکار می‌سازد.^۱

معمولاً خشونت رسانه‌ای، به‌ویژه به کودکان زیر ۸ سال، صدمات روحی و جسمی جبران ناپذیری وارد می‌کند؛ زیرا آنها نمی‌توانند به‌آسانی تفاوت بین دنیای حقیقی و خیالی را درک کنند^۲ و این باور در آنان تقویت می‌شود که جهان، خشن است و باید از آن ترسید.^۳ کودکانی که بیننده برنامه‌های خشن هستند، از دیگران انتظار رفتار خشونت‌آمیز دارند و دنیا را مکانی خطرناک تصور می‌کنند.^۴

۳. خشونت‌گرایی و پرخاشگری

مطالعات بسیاری نشان داده است که کودکان یا به طور مستقیم از آنچه بر صفحه تلویزیون می‌بینند، الگوگیری می‌کنند و یا آن را به ذخیره الگوهای رفتاری خویش می‌افزایند.^۵ کودکان ما امروز در جامعه‌ای زندگی می‌کنند که ساختار روانی و فرهنگی و سیاسی آن، تفاوت‌های ویژه خردسالان را با شرایط زندگی بزرگسالان محترم نشمرده، برای آن ارزش و اعتبار خاصی قائل نیست. وقتی در پیچه‌های جهان بزرگسالان با همه ویژگی‌های آن به روی اطفال خردسال باز

۱. هدایت‌الله ستوده، مقدمه بر آسیب‌شناسی اجتماعی، ص ۲۰۶.

۲. نوذر شفیعی، تئوری خشونت‌سازی رسانه‌ها، ص ۲۴.

۳. رضا فاضل، «رابطه رفتار والدین و پایگاه اجتماعی - اقتصادی با تماشای خشونت تلویزیونی و تأیید و توسل به آن در کودکان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۱۴۸.

۴. فیلیپ نیومن، اثرات تلویزیون بر رشد کودک، ص ۴۵.

۵. اولا کارلسون، کودکان و خشونت در رسانه‌های جمعی، ص ۲۷۴؛ ر.ک: آلبرت بندورا، نظریه یادگیری اجتماعی، ص ۵۳.

می‌شود، طبیعی و بدیهی است که همه چیز، از جمله ارتکاب به جرایم مردانه، مورد تقلید کودکان قرار می‌گیرد.^۱

تکرار خشونت در برنامه‌های رسانه‌ای، باعث می‌شود کودک خشونت را یاد گیرد و با تقلید، آن را به دنیای واقعی خود منتقل کند. روان‌شناسان از این مسئله با عنوان «رفتار پاسخ» نام می‌برند. به‌سهولت می‌توان دریافت که چگونه تکرار تبلیغات خشن در رسانه‌ها، به بروز احساسات خصمانه، انتظار رفتارهای تهاجمی از دیگران، حساسیت‌زدایی درباره رنج دیگران و اعمال خشونت بر آنان می‌انجامد.^۲

مطالعات مختلف، حاکی از نقش بسیار زیاد تماشای برنامه‌های خشونت‌آمیز بر رفتار پرخاشگرانه است. پژوهشی با عنوان «تأثیر بازی‌های ویدیویی بر پرخاشگری دانش‌آموزان پسر سال پنجم مقطع ابتدایی شهرستان خرم‌آباد» ثابت کرد گروه‌های مورد آزمایش که پرخاشگرانه بازی کرده بودند، نسبت به گروه گواه، افزایش معناداری در پرخاشگری نشان داده‌اند.^۳ همچنین، در پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر تماشای انیمیشن‌های خشونت‌آمیز بر میزان پرخاشگری نوجوانان» بر روی ۵۲ نفر از نوجوانان پسر کلاس دوم راهنمایی، نشان داده شده است که تماشای انیمیشن‌های خشونت‌آمیز «نجات کودکان»، بر پرخاشگری فیزیکی آزمودنی‌ها پس از تماشا مؤثر واقع شده است؛ به این ترتیب که پرخاشگری فیزیکی بچه‌ها، پس از تماشای کارتون افزایش یافته است.^۴ افزون بر این، طبق تمام بررسی‌هایی که در آمریکا و کانادا صورت گرفته، معلوم شده

۱. نیل پستمن، نقش رسانه‌های تصویری در زوال دوران کودکی، ص ۲۶۹.

۲. علی محمدنژاد، خشونت رسانه‌ای، ص ۱۳.

۳. محمد کاوه، آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی، ص ۳۸.

۴. مریم حسینی انجدانی، «بررسی تأثیر تماشای کارتون‌های خشونت‌آمیز بر میزان پرخاشگری نوجوانان»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۵۴، ص ۸۱-۹۹.

است که قرار گرفتن طولانی کودکان در معرض تلویزیون، رابطه مثبتی با پرخاشگری فیزیکی دارد.^۱

رفتارهای پرخاشگرانه کودک به شکل‌های مختلف آشکار می‌گردد؛ از قبیل: برانگیختگی بیش از حد، نگاه‌های تند و خشن، به هم فشردن دندان‌ها، ایجاد مزاحمت کردن و حالت دفاعی به خود گرفتن، دیگران را سرزنش نمودن، نظم کلاس و مدرسه را به هم ریختن، دروغ‌گویی، دزدی، عدم رضایت از رابطه خود با اطرافیان، از مدرسه و معلم خاطره خوشی نداشتن، فرار از مدرسه و منزل.^۲ همچنین، پرخاشگری ممکن است به صورت تجاوز به حقوق دیگران و چیزی را به زور از دیگری گرفتن نیز ظاهر شود.^۳

تصور می‌شود که پرخاشگری، پاسخ فیزیولوژیک نامشخصی باشد و افراد بر اساس نوع موضوع مورد مشاهده، آن را تعریف می‌کنند. بنابراین، چنانچه بینندگان در حال تماشای برنامه کم‌دی سرگرم‌کننده باشند، این احتمال وجود دارد که برانگیختگی درونی خود را «سرگرمی» بدانند و اگر در حال تماشای برنامه‌ای خشن باشند، آن را «خشم» تعبیر کنند.^۴

به هر حال، پرخاشگری به عنوان یک نیروی نهفته در انسان، دارای حالت هیدرولیکی است؛ یعنی به تدریج در وجود شخص، متراکم و فشرده می‌شود و نیاز به تخلیه پیدا می‌کند. اگر این انرژی به شکلی مطلوب و صحیح - مثلاً از طریق ورزش‌ها و بازی‌ها - تخلیه شود، جنبه سازنده خواهد داشت؛ در غیر این

۱. براندون اس سنتیروال، «آیا تماشای تلویزیون موجب افزایش پرخاشگری در کودکان می‌شود؟»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۱۵ و ۱۶، ص ۲۰۰.

۲. عباس صادقی، مدیریت پرخاشگری، ص ۹.

۳. ابوالقاسم اکبری، مشکلات نوجوانی و جوانی، ص ۱۸۹.

۴. بری گانتز، کودک و تلویزیون، ص ۲۸.

صورت، به گونه‌ای مخرب تخلیه می‌شود که اعمالی نظیر: قتل، ضرب و شتم، تخریب و نظایر آن، از این جمله‌اند.^۱ طبق تحقیقات، اگر تلویزیون ابداع نشده بود، در آمریکای امروز قتل‌ها ۱۰۰۰۰ برابر کمتر بود و از تعداد تجاوزهای جنسی و ضرب و شتم‌ها نیز ۷۰۰ مورد کاسته می‌شد.^۲

راه‌های پیشگیری از آثار منفی برنامه‌های تلویزیونی

بهترین راهکار در جهت پیشگیری از تأثیر فیلم‌های خشونت‌آمیز بر کودکان، نظارت والدین است. نظارت پدر و مادرها در دوران کودکی، امری قرآنی است؛ چنان‌که خداوند می‌فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا؛^۳ خانواده (زن و فرزندان) خود را به نماز فرمان ده و خود بر آن شکیبا باش.» و یا در آیه دیگر فرموده: «وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ؛^۴ هنگامی که لقمان به پسر خویش، در حالی که او را اندرز می‌داد، گفت: ای پسرک من! به خدا شرک می‌اور که به‌راستی شرک، ستمی بزرگ است.»

والدین وظیفه دارند بر فرزندان نظارت کامل داشته باشند و برای تربیت فرزندان خویش، بهتر است از زبان عمل بهره‌گیرند که فصیح‌ترین زبان است؛ نه اینکه خود به تماشای فیلم‌های خشونت‌آمیز بنشینند و بعد فرزند خویش را از آن برحذر دارند. بدون شک، دیدن فیلم‌های پرتحرک و خشونت‌آمیز، باعث بروز رفتارهای پرخاشگرانه در کودکان می‌شود. در این‌گونه مواقع، شرکت در

۱. یوسف کریمی، روان‌شناسی اجتماعی، ص ۲۰۷.

۲. براندون اس سنتیروال، «آیا تماشای تلویزیون موجب افزایش پرخاشگری در کودکان می‌شود؟»، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۱۵ و ۱۶، ص ۲۰۴.

۳. سوره طه، آیه ۱۳۲.

۴. سوره لقمان، آیه ۱۳.

گروه‌های هنری، نقاشی، انجام فعالیت‌های فرهنگی و بازی‌های جمعی و مانند آن، می‌تواند روحیه آرامش را در کودکان تقویت کند.^۱

راهکار دیگر در جهت کاهش آسیب‌های ناشی از دیدن برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی در کودکان، این است که به پدر و مادرها آموزش داده شود از فرزندان نشان بخواهند آنچه را در برنامه‌های تلویزیونی می‌بینند، با اتفاقات واقعی مقایسه کنند. والدین باید به کودکان تفهیم کنند که تلویزیون در واقع مانند یک داستان‌گوست که داستان‌های آن، ساختگی است. پدر و مادرها می‌توانند به زبان‌های ساده به کودکان تفهیم کنند که چگونه از جنبه‌های فناورانه مانند موزیک و نورپردازی، برای تحت تأثیر قرار دادن هیجان‌ها و عواطف مخاطبان بهره‌برداری می‌شود.^۲

همچنین، والدین می‌توانند با استفاده از راه‌های پیشنهادشده ذیل، کودکان خود را از خشونت افراطی موجود در برنامه‌های تلویزیونی محافظت کنند:

۱. به کارتون‌ها یا فیلم‌هایی که کودکان می‌بینند، توجه کنید و بعضی از آنها را همراه کودک خود ببینید. چنانچه کودک خویش را به هنگام تماشای برنامه‌های خاص تلویزیونی همراهی نمایید، می‌توانید سؤال‌های او را بهتر پاسخ بدهید و جلوی کج‌فهمی او را نیز بگیرید.

۲. زمان تماشای برنامه‌های تلویزیونی را محدود کنید. توجه داشته باشید که تلویزیون را نباید در اتاق خواب بچه‌ها قرار دهید. با این عمل، خود باعث می‌شوید کودک با آثار منفی برنامه‌های خشونت‌آمیز تلویزیونی، به خواب نرود. همچنین، نظم ساعت خواب و بیداری دچار اختلال شود.

۱. ماندانا سلحشور، پرخاشگری در کودکان و روش‌های رویارویی با آن، ص ۲۵.

۲. محمدعلی حکیم‌آرا، روان‌شناسی رسانه، ص ۲۴۵.

۳. به کودکان خود تذکر بدهید که هنرپیشه حقیقتاً مجروح نشده یا به قتل نرسیده؛ اما این‌گونه خشونت‌ها در دنیای واقعی، بسیار دردناک است و ممکن است منجر به مرگ انسان شود.

۴. هنگامی که برنامه‌های خشونت‌آمیز پخش می‌شود، بهتر است یا کانال را عوض کنید یا تلویزیون را خاموش نمایید و توضیح دهید که مشکل آن برنامه چیست. به گونه‌ای با منطقی درخور فهم کودک، آسیب و ضرر موجود در آن برنامه را توضیح دهید که میل کودک یا اصرار او برای تماشای این‌گونه برنامه‌ها، کاهش یابد.

۵. در حضور بچه‌ها، صحنه‌های خشونت‌آمیز را تأیید نکنید و بگویید بدترین شیوه برای حلّ یک مشکل، روش توأم با خشونت است.

۶. کودکان را تشویق نمایید که از میان انواع برنامه‌های تلویزیونی، دست به انتخاب بزنند؛ آنها را علاوه بر برنامه‌های کودکان، با اخبار، ویژه‌برنامه‌های علمی، فیلم‌های کلاسیک و برخی مسائل و رویدادهای روز آشنا کنید.

۷. از نوارهای ویدئویی که از نظر سنّی برای کودکان مناسب است، برای اوقاتی که آنها در خانه هستند و یا زمانی که تشخیص می‌دهید یک برنامه تلویزیونی مناسب طبع یا سنّ کودک نیست، بهره ببرید.